

КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А.

ВСТУП

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.) материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом¹. Дане положення, що знаходить своє відображення у ст. 51 Конституції України (в якій, нагадаємо, зазначається, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою²), свідчить про необхідність створення особливих додаткових умов, спрямованих на забезпечення гарантій захисту прав та свобод дітей.

Особлива опіка такої категорії населення з боку держави та суспільства пояснюється цілою низкою причин, серед яких основну роль відіграють наступні:

- 1) діти – найменш соціально захищена категорія населення;
- 2) діти – майбутнє будь-якої держави, фундамент нації.

Останній фактор демонструє просту формулу: здоровий розвиток молодого покоління дорівнює створенню сучасної правової розвиненої держави. Для того, щоб ця формула функціонувала на практиці, важливо створити сприятливі умови для цього: забезпечити додаткові гарантії (соціальні, правові тощо), усунути детермінанти деліктної поведінки або нейтралізувати їх, створити механізм адекватного реагування на факти вчинення даною категорією осіб суспільно небезпечних діянь.

На сьогоднішній день кримінально протиправна модель поведінки з боку дітей, на превеликий жаль, явище доволі розповсюжене. Так, лише за період з січня по жовтень 2022 року на території України виявлено 1025 осіб у віці до 18 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння (при цьому варто зазначити, що з них 53 особи – у віці до

¹ Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 № 214 А (III). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

14 років, які відповідно до чинного законодавства не можуть виступати суб'єктами кримінальних правопорушень)³. Дана невтішна статистика демонструє нагальну потребу активізації діяльності з профілактики дитячої злочинності.

Проблемам деліктної поведінки дітей (у кримінально-правовому аспекті) приділяли свою увагу ряд вчених, серед яких варто відзначити роботи Ю. В. Александрова, М. І. Бажанова, І. О. Бандурки, В. І. Борисова, А. А. Вознюка, В. К. Грищука, С. Ф. Денисова, О. О. Дудорова, М. Й. Коржанського, І. І. Митрофанова, Є. С. Назимка, М. І. Панова, В. Ф. Примаченка, В. В. Топчія, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, О. С. Юніна, О. Н. Ярмиша та ін.

Не дивлячись на це, дослідження проблеми деліктної поведінки дітей в Україні в кримінологічному аспекті, а також питань профілактики злочинності неповнолітніх органами та підрозділами Національної поліції України залишаються недостатньо розробленими, що і зумовило вибір даної теми.

1. Детермінанти деліктної поведінки дітей

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. У свою чергу дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття⁴.

Зауважимо, що вказана вище норма базується на ст. 1 Конвенції про права дитини, схваленою резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 року № 50/155, в якій зазначається, що для цілей Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше⁵.

Таким чином, за загальним правилом дитиною визнається людина у віці до 18 років.

³ Єдиний звіт про осіб які вчинили кримінальні правопорушення за жовтень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора*: офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=223336

⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁵ Конвенція про права дитини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 № 50/155. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

У ст. 6 Сімейного кодексу України⁶ законодавець диференціює дітей на дві категорії:

- 1) малолітні (особи у віці до 14 років);
- 2) неповнолітні (особи у віці від 14 до 18 років).

Що стосується питання кримінальної відповідальності, то відповідно до чинного законодавства до неї може бути притягнута особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Крім того, у випадках, передбачених ч. 2 ст. 22 КК України, до кримінальної відповідальності притягаються особи, що вчинили кримінальне правопорушення у віці від 14 років⁷.

З викладеного слідує, що суб'єктом кримінального правопорушення може виступати виключно така категорія дітей, як неповнолітні⁸. Малолітня особа відповідно до чинного законодавства не підлягає кримінальній відповідальності.

На сьогоднішній день спостерігається тривожна картина щодо вчинення особами у віці від 14 до 16 років актів делінквентної поведінки. Так, у 2017 році за вчинення злочинів та кримінальних проступків (до липня 2020 року – виключно злочинів, адже категорії «кримінальний проступок» та «кримінальне правопорушення» включені до КК України з 01.07.2020 року) було засуджено 870 дітей цієї вікової категорії, у 2018 – 824, у 2019 – 744, у 2020 – 632, у 2021 – 548. Всього за вказаний період часу було засуджено 3618 осіб у віці від 14 до 16 років.

Що стосується кримінальних правопорушників у віці від 16 до 18 років, то у 2017 році було засуджено 2218 осіб, у 2018 – 1974, у 2019 – 1662, у 2020 – 1416 та у 2021 – 1147. Всього за вказаний період часу засуджено 8417 осіб даної вікової групи.

Отже, не дивлячись на в цілому позитивну динаміку (з кожним роком кількість засуджених дітей поступово скорочувалась: у 2018 році – на 9 %, у 2019 – на 14 %, у 2020 – на 15 %, у 2021 – на 17 %), кількість засуджених за вчинення кримінальних правопорушень дітей залишається вагомою (загалом за вказаний п'ятирічний період засуджено 12035 осіб у віці від 14 до 18 років).

⁶ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁸ Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica* : науково-практичний журнал Республіки Молдова. 2017. № 6 (28). С. 105.

Окремо зауважимо, що за гендерною приналежністю картина із засудженими з числа дітей наступна: у 2017 році: 2777 осіб чоловічої статі та 311 – жіночої, у 2018: 2522 – чоловічої та 276 – жіночої, у 2019: 2118 – чоловічої та 288 – жіночої, у 2020: 1850 – чоловічої та 198 – жіночої, у 2021: 1569 – чоловічої та 126 – жіночої. Загалом за названий період часу за вчинення кримінальних правопорушень було засуджено 10836 осіб чоловічої статі та 1199 – жіночої.

Таким чином, у 90 % випадків суб'єктами кримінальних правопорушень з числа дітей виступають особи чоловічої статі. Запропонований статистичний факт має бути врахований правоохоронними органами (у тому числі органами та підрозділами Національної поліції України) в ході проведення профілактичної роботи.

Перш ніж проаналізувати основні напрями профілактики дитячої злочинності, доречно встановити детермінанти вчинення кримінальних правопорушень з боку цієї вікової категорії населення.

Поняття «детермінація» є похідним від слів «детермінант» (визначник), «детермінувати» (визначати, обумовлювати). Детермінація – процес обумовлювання, визначення. У кримінологічній літературі для позначення вказаних процесів і явищ нерідко використовуються також терміни «причини та умови» або «обставини», які використовуються як взаємозамінні та є синонімами⁹.

Отже, детермінанти вчинення кримінальних правопорушень диференціюються на причини та умови. Крім того, до їх числа, як правило, додають третій елемент – корелянти. Розглянемо детальніше перелічені категорії.

Причини злочинності являють собою такі явища суспільного життя, які породжують злочинність, підтримують її існування, викликають її зростання або зниження. Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації й ухвалення рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення шляхів її досягнення саме як злочинних¹⁰.

Таким чином, причини злочинності – це ті обставини, які безпосередньо підштовхують суб'єкта кримінального правопорушення на вчинення суспільно небезпечних діянь. Причина – головний чинник прийняття рішення про вчинення акту деліктної поведінки.

Умови злочинності – це явища, які безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи або не перешкоджаючи породженню злочинності. Умови злочинності, як правило, поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Такий розподіл дає можливість у кожному конкретному

⁹ Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. С. 45.

¹⁰ Ibid. С. 46.

випадку встановити умови впливу на поведінку людини як зовні, так і вплив внутрішніх особливостей індивіда на його вчинки¹¹.

Умова, це той чинник, що створює сприятливе середовище, підґрунтя до розвитку суспільно небезпечної поведінки. Варто зазначити, що однією з потужних умов вчинення дітьми кримінальних правопорушень виступає війна, яку Російська Федерація підступно розв'язала проти України, а також сукупність варварських дій російських військових, колаборантів та найманців.

На практиці причини та умови перебувають у взаємозв'язку між собою. Дані детермінанти настільки пов'язані між собою, що вони не можуть існувати окремо один від одного. Ба більше, у різних випадках одна і та сама обставина може виступати і як причина вчинення кримінального правопорушення, і як умова. Роль обставини (в якості причини або умови) залежить від конкретної ситуації.

Причини й умови кримінального правопорушення за своїм значенням і змістом є хоч і не рівнозначними, але тісно пов'язаними категоріями, складаючись із сукупності взаємодіючих між собою обставин, до яких належать: 1) особливості об'єкта посягання та наявність криміногенних факторів (делінквентна поведінка жертви тощо); 2) антисуспільна установка особистості обвинуваченого та причини її формування; 3) конкретні життєві ситуації, які у взаємодії з внутрішніми якостями особистості обвинуваченого спричинили злочин та сприяли його вчиненню¹².

Такий тісний взаємозв'язок причин та умов вчинення кримінального правопорушення призводить до того, що відмежувати ці категорії одну від одної часом доволі складно, а інколи навіть неможливо. Через це поширеною є практика комплексного розгляду причин та умов злочинності. У такому випадку причини та умови називають єдиною категорією «детермінанти» (або «фактори», «обставини» тощо) вчинення злочинів та кримінальних проступків.

Як було сказано вище, до числа детермінантів вчинення кримінальних правопорушень (окрім причин та умов) відносять і корелянти. Корелянти – їх зв'язок з наслідком – кореляція, під час якої синтезується: необхідність і випадковість, можливість і дійсність,

¹¹ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминология : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. С. 63.

¹² Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 6.

причини та наслідки, визначеність і невизначеність, однозначність і неоднозначність¹³.

Отже, встановивши зміст категорії «детермінанти» та її складові елементи, проаналізуємо детермінанти деліктної поведінки дітей.

Кримінологи виділяють такі негативні обставини, що відіграють вирішальну роль у формуванні особистісних рис неповнолітніх, здатних у певній ситуації вчинити кримінальне правопорушення:

1. Незадовільні умови виховання в сім'ї. Істотні дефекти сімейного виховання мають місце в більшості випадків негативного формування особи і подальшого переходу її на злочинний шлях. У 30–40 % випадків злочинів неповнолітніх спостерігався негативний вплив з боку батьків та інших старших членів сім'ї¹⁴.

Сім'я – це фортеця кожної людини, яка допомагає їй розвиватись, досягати успіху та долати перешкоди. Саме найближче оточення – члени сім'ї закладають базис особистості дитини: прививають норми моралі; формують основні уявлення про зміст таких категорій, як добро, зло, дружба, любов, справедливість тощо; розвивають інтелектуальні здібності та комунікативні навички.

Сім'я здійснює найбільший вплив на психоемоційний розвиток дитини. Так, дитина, яка зростає у сім'ї, в якій процвітає домашнє насильство, постійні суперечки та скандали, отримує сильні душевні травми, які в подальшому здатні призвести до формування певних комплексів або хибних уявлень щодо змісту «правильної (допустимої) поведінки» та, як наслідок, до реалізації її деліктної форми.

Вплив сім'ї на дитину та молодю особу сильніше впливу школи, навчального закладу, суспільства в цілому, а виховання вищих людських цінностей пов'язане з рівнем культури сім'ї, з формуванням різних інтересів, професійною й суспільною діяльністю¹⁵.

Як демонструє практика, майже у половині випадків дитина, яка вчинила кримінальне правопорушення, виховувалась у сім'ї, що складається з одного з батьків (батько або мати). Даний фактор заслуговує на окрему увагу, адже лише кожна п'ята родина в Україні виховує дитину без другого партнера (при цьому майже у 100 %

¹³ Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. С. 92.

¹⁴ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

¹⁵ Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді : методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 5.

випадків мова йде про одиноких матерів)¹⁶. Так, у 2017 р. така картина (коли суб'єктом кримінального правопорушення виступала дитина, що виховувалась одним з батьків) спостерігалась у 43 % випадків, у 2018 – у 42 % випадків, у 2019 – 44 % випадків, у 2020 – у 40 % випадків та у 2021 – у 43 % випадків.

Таким чином, вказаний показник щороку є стабільним (40–44 %). Зрозуміло, що факт виховання дитини у родині, що складається з одного із батьків, зовсім не свідчить про те, що вона отримує недостатній багаж знань та вмінь або неналежний рівень виховання (як і не свідчить про те, що дитина, яка виховується двома батьками обов'язково виростить у правослухняного громадянина). Кожна ситуація є індивідуальною та залежить від поведінки осіб, які виховують дитину.

Натомість згадана вище тенденція пояснюється наступними основними причинами:

1) недостатня увага з боку одинокої матері (батька) до дитини, що у багатьох випадках пов'язано із:

а) необхідністю багато працювати – на превеликий жаль, на сьогоднішній день соціальна допомога з боку держави одиноким матерям (батькам) є недостатньою для повноцінного виховання дитини, тому останні змушені приділяти багато уваги та часу заробітку коштів;

б) пошуком партнера та спробами налагодження особистого життя.

2) формування у дитини певного психологічного дискомфорту – дитина в процесі свого розвитку спостерігає за тим, що більшість її однолітків зростає у сім'ях, що складаються із двох батьків. Крім того, у масовій культурі нерідко поширюється парадигма про те, що «здорова родина – це сім'я із дітей, батька та матері». У такому випадку важливо своєчасно пояснити дитині, що кожна родина є унікальною та неповторною, а відповідні «стандарти» жодним чином не можна розглядати в якості певної оцінки.

У контексті розгляду незадовільних умов виховання в сім'ї в якості одного з найбільш вагомих детермінантів вчинення кримінальних правопорушень доречно навести умовивід О. В. Іваницького, який диференціює батьків, діти яких схильні до деліктної поведінки, на наступні категорії:

1) «соціально неблагополучні» родини, які своєю поведінкою демонструють недостатню соціалізацію і які не можуть внаслідок

¹⁶ Оніщенко А. Брак грошей, вільного часу та суспільна ізоляція. Самотні батьки розповідають, через що проходять у повсякденному житті. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36. URL: <https://zaborona.com/brak-groshej-vilnogo-chasu-ta-suspiilna-izolyacziya-samotni-batki-rozpovidayut-cherez-scho-prohodyat-u-povsyakden-nomu-zhitti/#:~:text=В%20Україні%20близько%20195%20тисяч,у%20свідоцтві%20про%20народження%20дитини>

морально-вольових якостей займатися вихованням дітей. Як результат, відбувається викривлення уявлень дитини про соціальні ролі. Тобто, ці родини демонструють явища відсутності і волі, і розуміння добра¹⁷.

Ще раз зауважимо, що саме даний чинник виступає в якості найбільш незадовільної умови виховання в сім'ї, який в подальшому підштовхує дитину до антисоціальної поведінки.

2) батьки, які в силу морально-вольових якостей хотіли б і могли б виховувати своїх дітей, однак за браком часу, через спрямування на кар'єрне зростання, а інколи і просто на елементарне заробітчанство заради виживання родини, вони практично позбавлені можливості приділяти час своїм дітям і давати їм належне виховання. У таких батьків при сильних вольових якостях відсутнє розуміння пріоритетності цілей родини¹⁸.

Питання браку часу було проаналізовано нами вище в контексті поширеної проблеми виховання дітей у сім'ях, які складаються з одного з батьків. При цьому варто зауважити, що вона (проблема) хоча і є більш типовою з ряду причин для вказаної категорії родин, проте не обмежується нею (наприклад, нерідко, коли кожен з батьків приділяє занадто багато уваги роботі та кар'єрі, створюючи тим самим для дитини дефіцит уваги).

3) родини, де діти відчують брак уваги з боку батьків внаслідок небажання останніх спілкуватися з дітьми, бо вони надто переймаються власними особистими інтересами¹⁹.

Таким чином, незадовільні умови виховання в сім'ї – це найбільш поширений та потужний детермінант вчинення кримінальних правопорушень дітьми.

2. Відсутність (тимчасова чи тривала) у батьків можливості забезпечувати мінімально необхідні потреби дітей. Близько 30 млн громадян України мають прибутки, нижчі за прожитковий мінімум. У таких родинах виникають настрої безнадійності, соціальної заздрості й озлобленості через важке матеріальне становище. За відсутності соціальної підтримки ці обставини формують мотивацію злочинів – крадіжок, хуліганства тощо²⁰.

¹⁷ Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 5. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2008_2_12.pdf

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

Даний детермінант тісно пов'язаний з попереднім. Дитина у силу не сформованості особистості, як правило, недостатньо розуміє фінансові проблеми, що можуть виникати у її батьків. Зростаючи у колективі вона цілком природно бажає займати гідне місце у ньому, натомість у такому середовищі важливу роль відіграють певні ознаки фінансового добробуту: наявність нових речей, іграшок, гаджетів тощо. Відсутність подібних «обов'язкових атрибутів» робить з дитини «білу ворону», яку уникає (або навіть з якої глузує) колектив. Крім того, існують також випадки, коли в силу відсутності достатніх коштів у батьків дитина навіть не отримує достатнього харчування.

Отже, з метою самоствердитись у колективі (а інколи навіть банально з метою вижити), дитина може обрати деліктну модель поведінки. Названий детермінант також відіграє центральну роль у процесі вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень. Дана теза підтверджується статистичними даними. Так, щороку найбільша частка кримінальних правопорушень, що вчинюються дітьми, випадає на злочини та кримінальні проступки проти власності. Так, за вчинення даної групи кримінальних правопорушень у 2017 році засуджено 2453 дітей (що становить 79 % із загального числа засуджених даної вікової групи); у 2018 – 2269 (що становить 81 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2019 – 1936 (що становить 80 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2020 – 1561 (що становить 76 % із загального числа засуджених даної вікової групи), у 2021 – 1210 (що становить 76 % із загального числа засуджених даної вікової групи).

3. Негативний вплив у найближчому оточенні – побутовому, навчальному, виробничому – з боку однолітків чи дорослих. Негативно вплинути на поведінку підлітка можуть також і певні ситуації, які формують неправильне уявлення про допустимість і безкарність злочинних дій, свідчать про розрив між словами і вчинками самих вихователів тощо²¹.

У даному випадку, на нашу думку, доречно диференціювати негативний вплив у найближчому оточенні на:

- 1) вплив однолітків у побуті та навчанні;
- 2) вплив дорослих в процесі навчання.

Перший вид впливу відіграє одну з найбільш важливих ролей в процесі обрання дитиною деліктної моделі поведінки. Як було сказано вище, у підлітковому віці дітей хвилює проблема самоствердження,

²¹ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

що вирішується у процесі взаємодії з іншими підлітками. Бажання підвищити свій авторитет у середовищі однолітків, прагнення до матеріальної незалежності вікове легкодумство нерідко сприяє здійсненню насилля.

Як правило, діти не люблять тих однолітків, які стоять осторонь колективу та не сприяють досягненню загальної групової мети – єдності, гармонії та розвитку. Агресивні та просто відчужені (через певні риси індивідуальності) діти частіше бувають уразливими, через що їх карають, а діти та молодь, яка схильна до вчинення насилля, є лише виконавцями групової волі, що є великою соціально-педагогічною проблемою²².

Значний вплив однолітків на формування у дитини деліктної поведінки підтверджується статистичними даними. Зокрема, у 2017 за вчинення кримінальних правопорушень засуджено 797 дітей, які вчинили злочини та кримінальні проступки у складі групи, члени якої були неповнолітніми (26 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2018 – 764 дитини (26 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2019 – 557 (23 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік), у 2020 – 518 (25 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік) та у 2021 – 456 (25 % із загальної кількості дітей, які були засуджені у цей рік).

Частіше за все «співучасниками» ініціаторів вчинення актів деліктної поведінки є діти, які: дорожать своїми відносинами з ним; бояться бути на місці жертви; піддаються впливу сильних у класі або аудиторії; особи, які не бажають виділятися з натовпу однолітків; діти, які не вміють співчувати іншим дітям; приймають цькування за розвагу; особи без власної ініціативи; діти з неблагополучних сімей, які відчували страх покарання; діти жорстоких батьків; озлоблені однолітки, які бажають взяти реванш за свої приниження в минулому²³.

Таким чином, кожний четвертий засуджений з числа дітей вчинив кримінальне правопорушення у складі групи, членами якої були неповнолітні.

Усунути названий негативний фактор можуть дорослі: батьки, вихователі, вчителі, тренери тощо. Для цього важливо виступати в якості прикладу правослухняного громадянина та своєчасно впливати на поведінку дітей (наприклад, батьки можуть ізолювати дитину від шкідливого середовища; вчителі – своєчасно виявити дітей, схильних до вчинення суспільно небезпечних діянь та вжити відповідних заходів; тренер гуртка (секції) – поставити дисципліну у колективі тощо).

²² Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 8.

²³ Ibid. С. 11.

З викладеного слідує, що вплив дорослих в процесі навчання та розвитку дитини (школи, спортивні секції тощо), як і власне сам процес навчання та розвитку, на формулювання у неї антисоціальної моделі поведінки доволі значний.

Особливо важливий вплив на формування особистості дитини здійснює система громадського виховання, що включає дошкільні установи, загальноосвітні школи тощо. Дана система покликана компенсувати недоліки сімейного виховання, забезпечити корекцію стосунків особистості. Школа як головна ланка цієї системи, що володіє науково обґрунтованою методикою, сьогодні не завжди забезпечена висококваліфікованими і мотивованими педагогічними кадрами, необхідною матеріальною базою²⁴.

При цьому школа реалізує бінарний вплив на формування особистості дитини:

1) закладає певний рівень знань – у випадку, якщо вчителі недостатньо якісно виконували свою роботу та не заклали в дитину достатній фундамент знань – вірогідність вчинення нею суспільно небезпечного діяння суттєво збільшується, адже встановлено, що у переважній більшості випадків діти, які вчиняють кримінальні правопорушення, мають нижчий рівень інтелекту, ніж їх однолітки;

2) здійснює виховний вплив – вчитель – це не тільки особа, яка проводить заняття за темою, визначеною у навчальному плані, але і, в першу чергу, педагог, який має розвивати базис, закладений у дітей батьками (норми моралі, рівень культури тощо).

Таким чином, неефективне функціонування системи громадського виховання також здатне створити підґрунтя до обрання дитиною антисоціального напрямку розвитку.

4. Тривала незайнятість неповнолітніх, що залишили навчання, також обумовлює виникнення антигромадських поглядів і звичок, що можуть реалізуватися в ситуативних злочинах чи спричинити входження до злочинної групи²⁵.

У контексті аналізу названого детермінанта цікавими виглядають дані щодо роду занять засуджених з числа осіб названої категорії на момент вчинення злочину або кримінального проступку. Так, за період з 2017 по 2021 рр. 47 % засуджених виявились учнями шкіл, ліцеїв, коледжів та гімназій, 20 % – студентами закладів освіти, 26 % – не працювали і не навчались, дані про ще 7 % у звітах Державної судової

²⁴ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 44–45.

²⁵ Ibid. С. 13.

адміністрації не розкриваються²⁶. При цьому 3 % засуджених з числа дітей мали професійно-технічну освіту; 20 % – повну загальну середню; 61 % – базову загальну середню; 14 % – початкову загальну; 2 % – не мали жодної освіти.

Отже, кожний четвертий суб'єкт кримінального правопорушення на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не навчався та не працював. Пояснити таку тенденцію можна наступним:

1) дитина перестає отримувати необхідний для нормального розвитку рівень знань та вмій, деградує;

2) така дитина не задіяна у суспільно корисних заняттях та проєктах, не витрачає свій час на саморозвиток та навчання. Як наслідок, з метою заповнення свого дозвілля вона може обрати вектор, направлений на реалізацію деліктної моделі поведінки, що переростає у певну «розвагу».

5. Підбурювання з боку дорослих кримінальних правопорушників, що має місце в 30 % випадків. Воно часто пов'язано з попереднім втягненням у пияцтво, азартні ігри, інші форми злочинної антигромадської поведінки в поєднанні з пропагандою хибних «переваг» життя злочинців²⁷.

Як було вказано вище – дитина в силу несформованості особистості піддається навіюванню чужих ідей, переконань, поглядів. Крім того, нерідко діти намагаються переконати себе та оточуючих у тому, що вони вже сформовані дорослі члени суспільства. Повнолітні ж кримінальні правопорушники користуються цим та зтягають дітей у анти-суспільну діяльність. Так, за період з 2017 по 2021 рр. (включно) 2005 дітей із числа засуджених за вчинення злочинів та кримінальних проступків діяли у складі кримінально протиправної групи в якій брали участь дорослі.

Нерідко поширення впливу на дітей супроводжується втягненням їх у наркотичну або алкогольну залежність. Відповідно до офіційних статистичних даних Державної судової адміністрації України²⁸, у 2017 році 168 засуджених з числа дітей на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, у 2018 – 123, у 2019 – 111, у 2020 – 91 та у 2021 – 92.

²⁶ Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

²⁷ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

²⁸ Судова статистика. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

6. Проникнення в середовище молоді стандартів повсякденної поведінки, не сумісних із ціннісними орієнтаціями нашого суспільства (культ сили, жорстокості, наркотиків, сексу тощо)²⁹. Даний детермінант за своєю природою тісно пов'язаний із попереднім, адже базується на тому, що діти легко піддаються навіюванню чужих ідей, переконань, поглядів.

Розвиток науково-технічного прогресу призвів до того, що майже кожна людина має доступ до мережі Інтернет, яка являє собою сукупність безмежної кількості інформації. Зрозуміло, що під пильним наглядом дорослих дана інформація може бути використана у навчальних цілях, сприяючи розвитку дитини. Втім, наявність значної частини негативного антиморального контенту рано чи пізно потрапляє у поле зору неповнолітнього та може негативно вплинути на його життєву позицію, переконання вчинки.

Окрему негативну роль відіграє вплив на свідомість дитини ЗМІ та масової культури, які у погоні за рейтингами подекуди вдаються до пропаганди зброї, насильства тощо. Як наслідок, бути порядною законослухняною людиною стає «не модним», що підштовхує дітей до вчинення актів деліктної поведінки.

7. Воєнна агресія з боку Російської Федерації – у 2014 році Російська Федерація незаконно анексувала АР Крим та окупувала значну територію Донецької та Луганської областей (що супроводжувалось воєнними злочинами з боку російських військових та їх найманців). У лютому 2022 року названа сусідня країна пішла далі та розпочала повномасштабне вторгнення в Україну.

Підступна та варварська війна, яку розв'язала Російська Федерація, так чи інакше зачепила кожного українця: хтось втратив найдорожче – життя, хтось – рідних та близьких, хтось – дім, гроші або інше рухоме чи нерухоме майно, грошові кошти... Крім того, майже кожен громадянин нашої держави, на превеликий жаль, дізнався, що являють собою звуки вибухів, сигнали повітряних тривог тощо.

Дана війна не залишила осторонь нікого, у тому числі і дітей. Щоденний стрес, без сумніву, накладає негативних відбиток на фізичне та психологічне здоров'я молодого покоління українців, що значно підвищує ризик обрання ними в майбутньому деліктної моделі поведінки.

Зрозуміло, що ліквідувати або повністю нейтралізувати цей детермінант дитячої злочинності можливо лише після повної перемоги

²⁹ Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми: практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. С. 13.

нашої держави над окупантом (що, впевнені, невдовзі станеться). До того часу важливо, щоб кожен суб'єкт запобігання та протидії злочинності (правоохоронні органи, неурядові організації тощо) зосередив свої сили на тому, щоб знизити рівень впливу цього фактора на дітей.

Отже, з викладеного вище слідує, що на сьогоднішній день існує цілий комплекс детермінантів деліктної поведінки дітей. Провідну роль у профілактиці дитячої злочинності займають органи та підрозділи Національної України³⁰. З огляду на це далі ми розглянемо детальніше роботу цього правоохоронного органу у названому напрямку.

2. Профілактика деліктної поведінки дітей органами та підрозділами Національної поліції України

Відповідно до чинного законодавства Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку³¹.

Традиційно саме цей правоохоронний орган розглядається в якості центрального суб'єкта протидії та профілактики злочинності в Україні. Даний факт підтверджується положеннями низки нормативно-правових актів. Зокрема, у ч. 1 ст. 23 Закону України від 02.07.2015 р. № 580-VIII «Про Національну поліцію» зазначається, що поліція відповідно до покладених на неї завдань:

- здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;
- вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;
- вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;
- здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

³⁰ Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 70.

³¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

– здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

– вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях тощо³².

Перелічені напрямки роботи свідчать про виняткову роль Національної поліції України в питаннях протидії та запобігання злочинності. При цьому варто зауважити, що законодавець зазначив функцію зі здійснення превентивної та профілактичної діяльності першою, що вказує на її пріоритетність³³.

Дійсно, ефективна робота з профілактики кримінальних правопорушень – один з найважливіших чинників у побудові правової держави. Саме від цього напрямку роботи залежить динаміка злочинності у відповідній місцевості³⁴.

Важливим напрямком реалізації цих функцій поліцією є профілактика деліктної поведінки серед дітей. Даний факт підтверджується положеннями п. 17 ч. 1 ст. 23 згаданого нормативно-правового акта, в якому задекларовано, що поліція у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі³⁵.

Таким чином, на сьогоднішній день саме поліцію можна розглядати в якості одного з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей.

Перш ніж проаналізувати основні напрями профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень серед дітей зауважимо, що під цим поняттям розуміється діяльність підрозділів Національної поліції України, спрямована на виявлення та усунення причин і умов,

³² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³³ Шаблістий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 113.

³⁴ Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 130.

³⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

що призводять до вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень³⁶.

У ст. 5 Закону України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» зазначається, що уповноважені підрозділи органів Національної поліції зобов'язані: проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, вчинені дітьми, вживати з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; розглядати у межах своєї компетенції заяви і повідомлення про правопорушення, вчинені дітьми; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; розшукувати дітей, що зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво; виявляти батьків або осіб, що їх замінюють, які ухиляються від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо створення належних умов для життя, навчання та виховання дітей; вести облік правопорушників, що не досягли 18 років, у тому числі звільнених з спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформувати відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей тощо³⁷.

Окремі з цих обов'язків можна розглядати в якості напрямків загальної або індивідуальної профілактики деліктної поведінки дітей. Проаналізуємо їх детальніше. Розпочнемо з напрямків індивідуальної профілактики дитячої кримінально протиправної поведінки.

Як зазначалося вище, на законодавчому рівні на Національну поліцію покладено обов'язок ведення обліку неповнолітніх, які вчинили акти деліктної поведінки, з метою проведення комплексу профілактичних заходів.

Відповідно до вимог Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС від 19.12.2017 № 1044, взяттю на профілактичний облік підлягають наступні категорії дітей:

³⁶ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

³⁷ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

- 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 2) звільнені за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання;
- 3) звільнені зі спеціальних виховних установ;
- 4) які вчинили домашнє насильство в будь-якій формі (діти-кривдники), передбачені ст. 173² КУпАП, а також щодо яких винесено термінові заборонні приписи чи видані обмежувальні приписи;
- 5) які впродовж року два і більше разів були притягнуті до адміністративної відповідальності;
- 6) які впродовж року два і більше разів самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей;
- 7) які вчинили булінг (цькування) учасника освітнього процесу³⁸.

Таким чином, взяттю на профілактичний облік підлягають діти, які схильні до вчинення суспільно шкідливих або суспільно небезпечних діянь. З боку представників цієї категорії неповнолітніх вже були помічені акти деліктної поведінки, тому для зниження вірогідності повторення таких випадків у майбутньому працівникам поліції важливо здійснити комплекс необхідних та достатніх роз'яснювально-виховних заходів.

Для досягнення відповідної мети поліцейські проводять індивідуальну профілактичну роботу, яка передбачає:

- 1) проведення ознайомлювальних, попереджувальних і виховних бесід з дитиною за місцем проживання, навчання або роботи не рідше одного разу на місяць;
- 2) проведення ознайомлювальних, попереджувальних бесід з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;
- 3) складання плану заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;
- 4) відвідування за місцем проживання дитини для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

³⁸ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

5) вжиття інших профілактичних заходів, передбачених законодавством України³⁹.

Перший з названих заходів спрямований на безпосередній вплив поліцейським на свідомість неповнолітнього. В ході проведення таких бесід важливо встановити інтереси дитини, її погляди, проблеми тощо⁴⁰. На підставі цієї інформації (та матеріалів характеристик) поліцейський складає план заходів з індивідуальної профілактики, що передбачає алгоритм дій, спрямованих на коригування поведінки дитини в сторону соціально допустимої. При цьому варто пам'ятати, що неповнолітня особа – це ще не сформована особистість, тому кожен профілактичний крок має бути продуманим та враховувати індивідуальні особливості розвитку дитини.

Важливим напрямком індивідуальної профілактики деліктної поведінки дитини також є відвідування її за місцем проживання та проведення систематичних бесід з її батьками (законними представниками, членами родини). Як було вказано вище, у більшості випадків саме недоліки у сімейному вихованні виступають в якості найбільш потужних детермінантів злочинності серед дітей. Своєчасне виявлення даного фактору дозволяє поліцейському правильно скоригувати план заходів з індивідуальної профілактики та, як наслідок, виробити правильну профілактичну стратегію⁴¹.

В ході проведення індивідуальної профілактичної роботи важливо встановити, чи не виступає дитина в ролі жертви домашнього насильства. За такими зовнішніми ознаками можна розпізнати чи піддавалася дитина фізичному насильству: 1) синці, садна, рани, сліди від ударів, укусів, припікання гарячими предметами, сигаретами на шиї, тілі, кінцівках; 2) ушкодження й переломи кісток, припухлість і хворобливість суглобів; 3) вибиті й розхитані зуби, розриви або порізи в роті, на губах; 4) ділянки облісіння, синці на голові; 5) пошкодження внутрішніх органів.

Що стосується емоційного (психологічного) насильства, то це може бути: 1) затримка в психічному розвитку; 2) труднощі концентрації,

³⁹ Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

⁴⁰ Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.

⁴¹ Шаблістий В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 225–230.

погана успішність; 3) низька самооцінка; 4) емоційні порушення у вигляді агресії, гніву, пригнічений стан; 5) збільшена потреба в увазі; 6) депресія, спроба суїциду; 7) невміння спілкуватися з однолітками (занадто увічливе поводження, надмірна поступливість або агресивність); 8) обман, крадіжка, девіації в поведінці (вживання алкоголю, наркотиків); 9) насильство стосовно більш слабкого; 10) нервово-психічні, психосоматичні захворювання: неврози, розлади сну, порушення апетиту, ожиріння, шкірні захворювання, астма⁴².

У випадку виявлення ознак домашнього насильства по відношенню до дитини, поліцейські повинні діяти в межах повноважень, передбачених у ст. 10 Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству»⁴³.

Таким чином, органи та підрозділи Національної поліції України проводять ряд заходів індивідуальної профілактики деліктної поведінки серед дітей. Саме індивідуальна профілактика спрямована на недопущення випадків повторення правопорушень (адміністративних, кримінальних) з боку даної категорії населення.

Що стосується загальної профілактики деліктної поведінки серед дітей, то до основних заходів такої роботи можна віднести:

1. Виявлення детермінантів вчинення правопорушень дітьми, їх усунення або нейтралізація. Як було вказано вище, будь-який акт суспільно небезпечної поведінки зумовлений існуванням певних причин та умов, що вплинули на вибір суб'єкта кримінального правопорушення деліктної моделі поведінки.

Для профілактики дитячої злочинності поліцейським важливо встановити відповідні детермінанти (нагадаємо, основними з них є недоліки у сімейному вихованні; наявність певних соціальних проблем (зокрема, фінансових), негативний вплив масової культури тощо) та розробити комплекс заходів, спрямованих на їх усунення або нейтралізацію.

2. Виявлення повнолітніх осіб, які займаються втягуванням дітей у кримінально протиправну діяльність, та притягнення їх до юридичної відповідальності.

Нагадаємо, дорослі нерідко втягують дітей у протиправну діяльність за допомогою алкогольних та наркотичних речовин, тому в ході реалізації названого напрямку загальної профілактики важливо також встановити місця продажу неповнолітнім алкогольних напоїв, тютюнових виробів; місця збуту наркотичних речовин тощо та притягнути до відповідальності винних у вчиненні перелічених діянь.

⁴² Бухтіярова Т. М., Березняк В. С. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. С. 17–18.

⁴³ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

3. Проведення інформаційно-роз'яснювальної кампанії, яка включає у себе:

- створення документальних та науково-популярних фільмів, видання художньої та публіцистичної літератури з вказаної тематики;
- здійснення правової пропаганди в загальноосвітніх закладах з роз'ясненням правових наслідків вчинення кримінальних правопорушень та інших антигромадських діянь;
- проведення соціальної реклами на телебаченні, радіо із залученням ЗМІ; за допомогою мобільних операторів (повідомлення SMS);
- проведення культурно-спортивних заходів, а також інших акцій;
- проведення у закладах освіти лекцій та практичних занять, спрямованих на формування у дітей правомірної, відповідальної поведінки, навичок до здорового способу життя тощо⁴⁴.

Таким чином, Національна поліція України виступає в якості одного з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей. Для ефективної боротьби з явищем дитячої злочинності важливо реалізувати комплекс заходів індивідуальної та загальної профілактики.

ВИСНОВКИ

Діти – це майбутнє будь-якої держави, тому питання профілактики дитячої злочинності посідає одне з провідних місць у кримінології. Ефективне вирішення цієї проблеми дозволить закласти надійний фундамент у побудові сучасної розвиненої демократичної держави.

На сьогоднішній день існує цілий комплекс детермінантів деліктної поведінки дітей. Основними з них виступають: 1) недоліки у сімейному вихованні – найвпливовіша група детермінантів; 2) соціальні проблеми (у 75 % випадків неповнолітні вчиняють кримінальні правопорушення проти власності); 3) негативний вплив оточення та недоліки в роботі закладів освіти; 4) тривала незайнятість неповнолітніх; 4) негативний вплив інформаційного простору (ЗМІ, мережа Інтернет) та масової культури на свідомість дітей; 5) підбурювання з боку дорослих кримінальних правопорушників; 6) воєнна агресія з боку Російської Федерації та ін.

Важливим напрямком у подоланні явища дитячої злочинності виступає профілактика (загальна та індивідуальна). Відповідно до чинного законодавства одним з головних суб'єктів профілактики деліктної поведінки серед дітей виступає Національна поліція України.

Основними заходами індивідуальної профілактики деліктної поведінки серед дітей є: систематичне проведення бесід (ознайомлювальних, попереджувальних, виховних) з дітьми, що перебувають на

⁴⁴ Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 22–23.

профілактичному обліку та їх батьками, вивчення характеристик на цих дітей, відвідування місць їхнього проживання та навчання, складання та реалізація плану індивідуальної профілактики.

До основних заходів загальної профілактики відноситься: проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній, виявлення та притягнення до відповідальності дорослих, винних у втягненні неповнолітніх у протиправну діяльність, встановлення, усунення (або нейтралізація) детермінантів вчинення правопорушень дітьми тощо.

Для ефективної боротьби з явищем деліктної поведінки серед дітей важливе комплексне застосування заходів індивідуальної та загальної профілактики працівниками Національної поліції України.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено аналізу кримінологічних аспектів деліктної поведінки дітей в Україні. Зазначається, що на сьогоднішній день на території України спостерігається тривожна ситуація щодо вчинення кримінальних правопорушень дітьми. Наголошено на тому, що цей вид злочинності має ряд особливостей, які необхідно враховувати під час проведення профілактичної роботи.

Встановлені основні детермінанти деліктної поведінки серед дітей: недоліки у сімейному вихованні, наявність певних соціальних проблем, негативний вплив оточення та недоліки в роботі закладів освіти, воєнна агресія з боку Російської Федерації тощо.

Доведено, що основним суб'єктом профілактики деліктної поведінки серед дітей виступає Національна поліція України. Виокремлені основні напрямки профілактики дитячої злочинності (індивідуальні бесіди, інформаційно-роз'яснювальні кампанії тощо). Наголошено на необхідності поєднання в роботі поліції індивідуальних та загальних заходів профілактики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
2. Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. *Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.
3. Березняк В. С., Грицай Ю. В., Плачков О. В., Юхимчук О. В. Профілактика насильства серед дітей та учнівської молоді: методичні рекомендації. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 26 с.

4. Бухтіярова Т. М., Березняк В. С. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 73 с.

5. Встановлення та усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів дітьми : практичний посібник / В. С. Березняк, Р. Ю. Боровенський, І. М. Веріго, М. С. Городецька, О. Д. Мірошніченко та ін; за ред. д-ра юрид. наук, проф. К. В. Антонова. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 147 с.

6. Єдиний звіт про осіб які вчинили кримінальні правопорушення за жовтень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=223336

7. Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 № 214 А (III). *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт.; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

9. Іваницький О. В. Девіантна поведінка молоді в Україні: чинники виникнення та державні заходи подолання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2008. № 2. С. 1–8. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apdy_2008_2_12.pdf

10. Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 № 1044. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

11. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: nauково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104–107.

12. Конвенція про права дитини : резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1989 № 50/155. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

15. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : ВД Дакор, 2018. 352 с.

16. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

17. Куп'янський М. Г., Сусідко І. О. Організація та напрями профілактики органами внутрішніх справ Донецької області правопорушень у молодіжному середовищі. *Боротьба з правопорушеннями у молодіжному середовищі: вітчизняний та міжнародний досвід* : матер. Міжнарод. науково-практ. конф. (м. Донецьк, 2 червня 2010 р.). Донецьк, 2010. С. 57–63.

18. Методичні рекомендації щодо особливостей виявлення, документування та профілактики втягнення неповнолітніх у злочинну та антигромадську діяльність / Т. М. Бухтіарова, В. С. Березняк. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 73 с.

19. Оніщенко А. Брак грошей, вільного часу та суспільна ізоляція. Самотні батьки розповідають, через що проходять у повсякденному житті. *Форум права*. 2016. № 1. С. 30–36. URL: <https://zaborona.com/brak-groshej-vilnogo-chasu-ta-suspilna-izolyacziya-samotni-batki-rozpovi-dayut-cherez-scho-prohodyat-u-povsyakdennomu-zhitti/#:~:text=В%20Україні%20близько%20195%20тисяч,у%20свідоцтві%20про%20народження%20дитини>

20. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

21. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

22. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

23. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

24. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

25. Судова статистика. *Судова влада України*. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

26. Шаблистий В. В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.

27. Шаблистий В. В. Морально-етичні аспекти запобігання злочинності щодо дітей. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2 (10). С. 228–236.

28. Шаблистий В. В. Спроба критичного переосмислення суспільної небезпечності злочину, проступку, правопорушення. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 10–11 жовтня 2013 р. Харків, 2013. С. 225–230.

29. Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 68–71.

30. Юнін О. С. Щодо проблем кадрової роботи в органах внутрішніх справ України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 129–131.

31. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

32. Tertyshnik V., Fomenko A. Legal assistance and protection in criminal proceedings: international standards and integrative doctrine. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, no. 2, 2021. P. 123–133.

Information about the authors:

Berezniak Vasyl Serhiiovych,

Doctor of Law Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Shablustyi Volodymyr Viktorovych,

Doctor of Law Sciences, Professor,
Head of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Katorkin Roman Anatoliiovych,

Doctor of Philosophy Degree
Senior Researcher of the Scientific Laboratory
of Sociological and Criminal Law Research
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine